
Carles Riba i l'adaptació de l'hexàmetre al català en la seva traducció de l'«Odissea»

per Jordi Cors i Meya

En una lectura atenta hom pot comprovar que l'extraordinària qualitat de la segona versió de l'*Odissea* duta a terme per Riba es fa ben manifesta igualment des d'una perspectiva formal: no tan sols la categoria del llenguatge català emprat i la fidelitat al contingut de l'original esdevenen remarcables, sinó també la forma precisa d'usar una norma de versificació catalana manlevada d'aquella que s'utilitza en el poema grec. En altres llocs ja he tingut ocasió de posar en relleu la qualitat de fons mencionada, literària i inseparable alhora de la literalitat, la qual no resta altrament enfosquida, ni en el seu conjunt ni en la seva profusió de detalls positius, per les crítiques concretes que poden formular-se a determinades solucions adoptades pel traductor, a la vegada poeta i filòleg, durant l'àmplia i intensa labor de revisió i de refosa.¹ Ara bé, malgrat l'existència de diversos treballs precedents d'indubtable interès, val a dir que, tanmateix, convé encara aprofundir a part i detingudament l'altra qüestió solament apuntada al principi, és a dir, la vàlua de l'específica aportació mètrica ribiana, tot mirant d'escatir les característiques de la seva adaptació de l'hexàmetre clàssic a la nostra llengua en traduir l'obra d'Homer. Per això, com a contribució a aquesta recerca, exposaré aquí els resultats obtinguts a partir de l'anàlisi de les dades corresponents de la traducció de Riba que en configuren la versificació.

Eduard Valentí examina acuradament els aspectes mètrics de la versió ribiana de l'epopeia homèrica dins un article titulat *L'adaptació catalana de l'hexàmetre en Maragall i en les traduccions de l'«Odissea» de Carles Riba*.² Des d'un punt

1. Vid. J. CORS I MEYA, *La traducció de l'«Odissea» per Carles Riba*, «Actes del Simposi Carles Riba» (Barcelona 1986), ps. 61-71; ID., *Troballes expressives i opcions discutibles en la versió ribiana de l'Odissea*, «Faventia», 9/2 (1987), ps. 5-39.

2. «Estudis Romànics», XI (1962), ps. 249-264; reproduït dins *Els clàssics i la literatura*

de vista més general, Jaume Medina estudia el tema uns anys després en un altre article, *L'hexàmetre i el distic elegiac en la poesia catalana*.³ Ambdós autors destaquen d'una manera particular l'evolució soferta per Riba des de la traducció en «perfectes» hexàmetres de *Les Bucòliques de Virgili* (any 1911) fins a la segona edició de *l'Odissea*.⁴ Posen de manifest, a l'inici de l'esmentada evolució, la influència que hi exerceix Maragall arran de publicar (l'any 1913) la seva versió rítmica dels *Himnes homèrics*, com explica el mateix Riba en els mots preliminars de la primera edició de *l'Odissea*.⁵

Basant-me, doncs, en el canvi progressiu experimentat per Riba quant al seu concepte, i efectiva realització, de l'adaptació al català de l'hexàmetre, canvi ben demostrat i, endemés, fàcil d'observar confrontant fragments d'èpoques distintes, ara vull limitar-me a prendre'n en consideració solament l'estadi final, fruit admirable d'una llarga maduració de gairebé quaranta anys de labor poètica lúcida i constant. En definitiva, he intentat d'esbrinar els criteris principals que a la pràctica Riba ha seguit a l'hora de compondre formalment els hexàmetres

catalana moderna (Barcelona 1973), ps. 100-120. Les citacions seran fetes de la publicació de l'any 1973.

3. «Els Marges», núm. 14 (1978), ps. 3-30; cf. sobretot ps. 19-28.

4. La segona versió fou publicada d'entrada en edició de bibliòfil: HOMER, *L'Odissea*, novament traslladada en versos catalans per Carles Riba, ornada amb gravats sobre fusta D'E.-C. Ricart, 2 volums (Barcelona 1948). Després, amb un text gairebé idèntic, a l'edició manual que continua trobant-se a les llibreries: HOMER, *L'Odissea*, novament traslladada en versos catalans per Carles Riba (Barcelona 1953). Per tal de fer-ne més accessible la consulta, les citacions o referències de la mencionada segona versió o edició, convindrà realitzar-les d'acord amb la publicació més difosa de l'any 1953.

5. HOMER, *Odissea*, traducció de Carles Riba, vol. I (Barcelona [1919]), ps. 9 i 11-13. Riba expressa encara el seu reconeixement dedicant la seva traducció homèrica a Joan Maragall (p. 15).

Endemés, sobre l'adaptació dels metres clàssics, i concretament l'hexàmetre, a la nostra llengua, cal mencionar el treball de Martí INGLÈS I PIJOAN, *Estructuració dels versos llatins en català*, dins M. MELENDRES, *L'Esposa de l'Anyell* (Tarragona 1965), ps. 511-528, esp. ps. 511-521, on proposa tretze normes a les quals s'ha d'ajustar un hexàmetre català a fi d'esdevenir correcte (ps. 517-521). D'acord amb aquestes, i tal com especifica en un exemple d'incorrecció que adueix, molts dels hexàmetres de Riba de la segona versió de *l'Odissea* s'haurien de titllar d'incorrectes; ara bé, si consideréssim la primera versió o els *Himnes homèrics* de Maragall, aleshores el nombre d'incorreccions seria in comptable. Em sembla un treball interessant, però de solucions massa teòriques i rígides; més que pretendre una adaptació de l'hexàmetre clàssic al català, en cerca de fet una estricta imitació.

Finalment, s'ha d'esmentar també un autor que propugna una visió del problema oposada a la defensada per Inglés: Salvador Oliva, que representa d'alguna manera l'actualització de la crítica de principis de segle relativa a la possibilitat d'adaptar els metres clàssics al català (pel que fa a la història de tota aquesta qüestió, *vid.* Jaume MEDINA, *art. cit.*, ps. 3-19). Arriba, en efecte, fins i tot a negar la possibilitat d'una tal adaptació, en una obra de caràcter general sobre mètrica: Salvador OLIVA, *Mètrica catalana* (Barcelona 1980), ps. 14-18 i 133-144 (esp. ps. 141-144). Ens en dona motius teòrics, a partir de la corresponent competència mètrica; la llàstima és que la competència mètrica adduïda només està basada en els *models de vers* catalans tradicionals i habituals, excloses precisament les adaptacions dels metres clàssics, actitud que l'ha de dur inevitablement a un cercle viciós. Tanmateix, considera almenys salvable la labor acomplerta per Riba en aquest camp (p. 144). Cal afegir que Salvador Oliva, en una altra obra posterior, *Introducció a la mètrica* (Barcelona 1986), inclou una certa rectificació de la seva concepció precedent; al capdavall, ara sembla admetre la validesa de l'adaptació dels models clàssics (p. 91), però manté alhora una tal mena d'objeccions o reticències (ps. 91-92) que en resulta gairebé la mateixa posició negativa abans apuntada. Darrerament ha publicat una segona edició revisada de la *Introducció a la mètrica* (Barcelona 1988), on, a l'apartat que ja a la primera edició tenia per títol «L'adaptació dels models clàssics», incorpora un conjunt de noves consideracions (ps. 93-96) per tal de defensar, aparentment amb la intenció de fer-ho amb més contundència, la seva visió poc favorable que estem comentant.

de la segona versió odissenca.⁶ A continuació, bo i dilucidant-ne la respectiva importància, els aniré enunciant i comentant, mal que de vegades hagi de ser necessàriament d'una manera esquemàtica i poc fornida d'exemples.

S'ha de subratllar d'entrada que són uns criteris amplis, ja que permeten una gran llibertat en la composició dels versos catalans. Alhora, però, són criteris exigents, perquè pretenen respectar seriosament les característiques bàsiques de l'hexàmetre clàssic tot adaptant-les a la dinàmica accentual i expressiva de la nostra llengua i perquè, una vegada establerts, hi és gairebé inexistent l'ús de llicències. La manera d'escatir-los i de pervenir a definir-ne el sentit i l'aplicació ha estat simplement inductiva, a través de l'examen detingut de 2.786 versos,⁷ un miler dels quals ha estat analitzat després més minuciosament.⁸ Al final he portat a terme comprovacions sistemàtiques al llarg de la resta de l'obra, i no hi he sabut trobar cap detall insòlit que contradigués els resultats obtinguts en

6. Com ens indica el mateix Riba, en tornar a traduir l'*Odissea* hagué de reconsiderar expressament els criteris que havia seguit a la primera versió: «Havia de replantejar-me tots els problemes, de revisar tots els criteris, de ressenyar tots els mitjans» (p. 9). Aquest programa exigent denota sens dubte una clara voluntat de procedir d'acord amb unes directrius noves o, almenys, totalment revisades. I això comporta, naturalment, que també les de caire mètric han d'oïr a un tal intent precís de renovació, per més que és possible que algunes no hagin estat traçades d'una manera explícita, sinó encomanades més aviat a la capacitat intuïtiva personal; és a dir, no s'ha de descartar que Riba potser no segueixi aquests criteris o directrius amb plena consciència que ho són, sinó deixant-se endur per la pròpia intuïció compositiva, dominada a base d'una tasca pacient de bon ofici. Però, sigui com sigui, tant és: de fet, els criteris resulten subjacents i efectius, i es distingeixen sense gaire dificultat, com de seguida veurem, si hom para atenció a descobrir-los.

Ara bé, i malgrat la possibilitat de tractar-se d'un afer en part intuïtiu o espontani, esdevé sorprenent que Riba a penes ens orienti sobre els alludits criteris específics que té en compte a la segona versió. Succintament només declara: «He estat [quant a l'hexàmetre] infinitament més fidel que en la meua primera versió; però no he dut el rigor a ultrança: per salvar valors més urgents, no he defugit mai que el meu vers s'organitzés, dins uns certs límits, "a la bàrbara" o segons tot el que la magnífica intensitat dels nostres accents permet i compensa; i unes línies abans: «... l'ús d'un metre de sis accents (comptant com a tals, per a més flexibilitat, els secundaris) distribuïts en una alternança i amb unes cesures que almenys recordin les de l'hexàmetre homèric» (p. 14). No concreta res més, mentre que a la introducció a la primera edició havia estat molt més explícit. Allò que no diu, per tant, convé examinar-ho directament a través de la traducció catalana a fi d'inferir-ne, puntualitzant-la, l'aplicació pràctica d'aquest criteri general teòric exposat preliminarment sense concrecions.

7. Els corresponents als cants 1, 6, 7, 8, 11 i 18, els quals contenen en conjunt deu versos més que el respectiu text original: onze casos d'ampliació hexamètrica, menys un hexàmetre exclòs. La sèrie de 2.786 versos representa el 23 % del total dels que componen la traducció ribiana (12.128; és a dir, els 12.110 del text grec amb l'addició de les trenta ampliacions hexamètriques i la deducció de les dotze exclusions); és una mostra prou significativa. Pel que fa a la manca de coincidència amb el nombre d'hexàmetres de l'original homèric, *vid.* l'apartat «Opcions discutibles», II i III (ps. 27-39), de l'article que he publicat a «Faventia» (1987) i que cito a la nota 1.

8. Els corresponents als 165 (cants 6 i 7) o 166 primers versos dels cants mencionats a la nota anterior, afegint-hi els sis versos provinents dels sis casos d'ampliació hexamètrica que hi estan compresos. Fins i tot aquest nombre, percentualment inferior, és cinc vegades superior al de la sèrie que fa servir E. Valentí al seu article, dos-cents versos (*art. cit.*, ps. 112-113; *vid.* també el quadre comparatiu i el comentari següent, ps. 113-119). Val a dir que dos-cents hexàmetres esdevenen sens dubte una selecció massa petita i, per això, inadequada com a mostra per a induir-ne conseqüències d'una validesa acceptable en un poema tan extens; a tot estirar, s'hi poden observar tendències, endemés amb moltes llicències o excepcions. En canvi, un conjunt de mil versos ja fa possible apropar-nos a la consecució de criteris objectius —sobretot si se'n verifica posteriorment la vigència— i ha de dur-nos lluny d'imprecisions i de teories abstractes, principalment quan se'l completa amb la sèrie més dilatada dels gairebé tres mil versos acabats d'esmentar.

l'anàlisi prèvia. Per tant, a la vista d'aquestes dades i mentre altres recerques no n'ofereixin de noves, crec que se'ls pot considerar uns criteris de caire mètric objectius i vàlids per a tota la segona versió ribiana de l'*Odissea*, als quals s'ha ajustat realment el traductor.

I

De primer descriuré uns quants criteris fàcilment observables, molt adequats als trets característics de l'hexàmetre clàssic i admesos en general pels especialistes com a propis d'una bona adaptació; a més, el mateix Riba reconeix prou clarament que els té presents quan compon. N'assenyalaré el contingut i l'abast, però no hi adduiré d'antuvi estadístiques, que no em semblen indicatives en l'explicació d'aquests criteris concrets.

1. Versos de sis accents, separats per una síl·laba àtona o dues

És a dir, són versos de sis accents o temps marcats separats per una síl·laba àtona o dues o almenys no realitzades amb accent fonètic, bé que el tinguin lexical o fonològic. Es tracta del criteri primordial i Riba no hi fa excepcions.⁹ Sens dubte, va de callada que la tangible llibertat compositiva de què gaudeix dins els límits accentuals mencionats, no se la restringeix pas, a l'hora d'alternar les síl·labes tòniques i les àtones, mirant d'imitar mecànicament a cada hexàmetre la respectiva distribució quantitativa adoptada per Homer. Hauria estat una fidelitat rígida i estreta, mentre que la fidelitat poètica deguda a l'original esdevé en Riba decididament creadora i no resulta mai en absolut servil.

Convé recordar que l'hexàmetre clàssic consta de sis metres o peus; els quatre inicials poden ser indistintament dàctils o espondeus, el cinquè és dàctil (de vegades, rarament, pot ser espondeu), i el sisè, espondeu o bé troqueu:

- - / - - / - - / - - / - - / - -

El temps fort o temps marcat (*ictus*, terme de valor musical, amb el significat bàsic de «cop», «percussió») es dona en la primera síl·laba llarga de cada peu; l'espondeu efectivament, també té un ritme descendent quan substitueix el dàctil. D'aquí ve que l'adaptació catalana comparti sis accents separats per una síl·laba àtona o dues (o, si més no, fonèticament no accentuades, per més que tinguin un accent lexical o fonològic), amb una altra d'afegida al final, després de l'accent darrer. Així es destaca la característica de la intensitat (o percussió) pròpia del temps fort, deixant de banda, en canvi, la diferència entre síl·labes llargues i breus perquè en català la distinció en la quantitat sil·làbica no és un tret prosòdicament rellevant.¹⁰

9. Més endavant examinaré la possible presència, en lloc de la més usual absència, d'una síl·laba totalment àtona (no accentuada en absolut o, almenys, no realitzada amb accent fonètic, mal que el tingui lexical o fonològic) abans del primer accent. Així mateix, després de l'últim accent, l'espòrànica absència de qualsevol síl·laba o bé l'encara més inusual presència de dues síl·labes àtones (o, si més no, privades d'accent fonètic), en comptes de l'ordinària presència final d'una sola síl·laba àtona (o, almenys, no accentuada fonèticament).

10. Arran d'això, per tal de fer servir els signes habituals de la mètrica clàssica bo i procurant que no s'ocasionin confusions en adaptar-ne l'ús a la mètrica catalana, afegiré un

2. L'hexàmetre espondaic

La distància normal entre el cinquè i el sisè accents és de dues síl·labes àtones (o, almenys, privades d'accent fonètic). És a dir, al cinquè peu hi ha gairebé sempre un dàctil. Ara bé, alguna vegada, si els mots o el ritme de l'expressió ho demanen, la distància pot ser tan sols d'una síl·laba àtona (o, en tot cas, no accentuada fonèticament). És a dir, al cinquè peu pot haver-hi també un espondeu,¹¹ tal com ocorre dins el poema homèric en circumstàncies semblants. L'hexàmetre, llavors, s'anomena espondaic.

3. Accents secundaris o de recolzament

Atesa la naturalitat del ritme binari i del ritme ternari, d'una oportuna síntesi dels quals està constituït precisament l'hexàmetre, qualsevol seqüència inicial de dues o tres síl·labes àtones, o bé medial de tres a cinc síl·labes àtones, es pot resoldre, i de fet es resol, dotant una d'aquestes síl·labes d'un relleu prosòdic peculiar. Representa una mena d'accentuació, no basada en la lèxica,¹² sinó me-

diacrític al signe - (senyal de síl·laba llarga) sempre que denoti una síl·laba desproveïda d'ictus, malgrat que sigui llarga, al peu clàssic corresponent; és el cas, ja alludit més amunt, de la segona síl·laba de l'espondeu. Així, si es vol utilitzar la nomenclatura clàssica, s'evitarà la inexactitud, en què incorren alguns autors, de confondre, per exemple, un espondeu (- -) amb un troqueu (- -). Intentant d'aconseguir, doncs, una major claredat, empraré des d'ara els signes següents (*vid.*, a més, la nota 15):

- síl·laba tònica realitzada amb accent fonètic màxim o irrenunciable a partir del respectiu accent lexical, temps marcat equivalent a una llarga dotada d'ictus (temps fort) de la mètrica clàssica.
- + síl·laba àtona o bé sense accent fonètic (màxim) encara que el tingui lexical, temps no marcat equivalent a una llarga no dotada d'ictus (temps feble) de la mètrica clàssica.
- ~ síl·laba àtona o bé sense accent fonètic (màxim) encara que el tingui lexical, temps no marcat equivalent a una breu (temps feble o integrant d'un temps feble) de la mètrica clàssica.

Haig de puntualitzar finalment que, respecte a les referències fetes a l'accent català i a les que hi aniré fent després, parteixo dels noms i de les distincions que exposa Salvador OLIVA, *Mètrica catalana*, esp. ps. 47-70 (i també, breument, *Introducció a la mètrica* [1986 = 1988], esp. ps. 35-40), però he hagut d'inserir-hi canvis i altres precisions i alguna modificació accessòria a fi d'adequar més la terminologia al ritme accentual de l'hexàmetre. En concret, per exemple, considero que un accent lexical, mentre el ritme ho exigeixi, també es pot realitzar com a accent fonètic màxim o irrenunciable (temps marcat) si va seguit solament d'una àtona dins d'un mateix constituent sintàctic. Endemés, cal insistir que la possible gradació entre les diverses realitzacions fonètiques no màximes o renunciabls dels accents lexicals esdevé enfosquida per la força rítmica dels accents màxims del vers (amb el suport dels accents secundaris de què tractaré més avall a part) i, per això, una tal mena de realitzacions, sense establir diferències entre elles, rítmicament han d'equiparar-se, com a temps no-marcats, a la de les síl·labes totalment àtones i a la de les que resulten privades d'accent fonètic malgrat tenir-lo lexical o tòniques desaccentuades.

11. Ocorre en l'1,18 % dels versos. *Vid.* el quadre estadístic que posteriorment s'ofereix, on aquesta dada és útil, des d'un punt de vista comparatiu, a l'hora d'avaluar l'aplicació del segon grup de criteris.

12. L'accent lexical en català normalment es manifesta en el timbre ple de les vocals, de manera que implica una clara distinció tímbrica entre alguns fonemes vocàlics propers. D'aquí procedeix la rara peculiaritat, aparentment contradictòria (com diria C. Riba: *cf.*, més endavant, la nota 15), de l'accent que ara ens ocupa, rítmic i d'alguna manera fonètic (bé que amb una intensitat menys explícita), però sense la base fonològica habitual dels altres accents fonètics, que cristallitza en un timbre vocàlic precís i, en la majoria de casos, distint de quan aquesta base accentual no es dona: esdevé una accentuació efectiva amb resultats tímbricament estranys, propis justament d'una manca d'accentuació lèxica.

rament rítmica, i equival a un accent fonètic d'intensitat menor, secundari i realitzat més aviat amb una certa detenció expressiva, un accent que dona suport a la correcta dicció mètrica i musical del vers. El punt on s'ha de col·locar un tal accent secundari o de recolzament és marcat espontàniament pel ritme binari o ternari que l'hexàmetre concret allí comporta. Les síl·labes àtones així destacades aconsegueixen, si s'interpreta amb una actitud dúctil cercant més flexibilitat,¹³ idèntica funció que les síl·labes tòniques de la resta del vers dotades d'accent fonètic màxim.

No és una solució òptima, potser; però, coherent amb el ritme, resulta ben natural, i mètricament la tradició poètica ja l'ha assumida, mentre es faci servir amb mesura. Sobretot al començament d'hexàmetre, Riba l'empra força sovint;¹⁴ després, molt menys. Tanmateix, no en fa pas en conjunt un ús excessiu, sinó equilibrat; d'aquests accents secundaris, no en tenen cap la majoria de versos, i són molt escassos aquells que n'inclouen dos.¹⁵

4. Distribució de cesures i dièresis

Tradicionalment s'han mantingut aquests noms, els quals designen unes pauses mètriques situades a final de paraula (com a unitat fonètica) que s'escauen, respectivament, al mig d'un peu (*tomē*, «tall», «cesura») o entre dos peus (*diáiresis*, «separació», «dièresis»). Provenen d'una exigència rítmica, tenint en compte

Altament, s'ha de puntualitzar que en algunes circumstàncies (poquíssimes) cal considerar també accent secundari, malgrat que podria semblar un accent fonètic màxim, aquell que va sobre una síl·laba ja posada en relleu amb vocal plena per l'accent lexical o fonològic: quan és el segon accent en intensitat d'una paraula composta que encara conserva dues vocals plenes com a testimonis de la seva doble accentuació originària. Vegeu, a tall d'exemple (cito els versos d'acord amb el que assenyalo al final de la nota 21, i n'indico solament les cesures si són determinants per a la col·locació de l'accent secundari, com faig a la nota 38):

Í mītrānt-lā, Tēlemāc | cōmpōstāmēt vā rēspōndrē (1, 213; p. 30a)

Í lēs fōntānēs dēis rīus i els āiguāmōixōs hērbōsōs! (6, 124; p. 118a)

l'ūn, ēsqūēnāvīncīlāt, lā llāncāvā als nūvōls ōmbrīvōls (8, 374; p. 147c)

PIē dē cōlērā, Irōs | ēl rōdāmōn vā rēspōndrē (18, 25; p. 317a).

13. El mateix Riba és qui ens defensa la flexibilitat apuntada, com ho mostra l'íncis comprès en les seves paraules citades anteriorment (a la nota 6).

14. *Vid.* l'esmentat quadre estadístic que figura més avall.

15. Respecte a l'accent secundari, *vid.* C. RIBA, *Odissea*, I (Barcelona [1919]), ps. 11-12, on, comentant-ne la utilització d'acord amb el mestratge de Maragall, portà a terme una reflexió teòrica relativa a dues lleis de l'accent català que anomena aparentment contradictòries: les síl·labes àtones resten en la penombra, sense cap valor rítmic positiu; amb tot, paral·lelament s'introdueixen accents secundaris perquè, d'instint, no es toleren més de dues àtones seguides, accents secundaris que fan la mateixa funció rítmica dels altres accents. S'hi refereix, criticant l'opinió de Riba sobre el seguiment per part de Maragall d'ambdues lleis, Eduard VALENTÍ, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, p. 112.

D'altra banda, en relació amb aquesta accentuació secundària, agrego aquí un nou signe (amb l'addició d'un diacrític diferent) a la sèrie de signes indicats abans a la nota 10 a fi de distingir millor en l'adaptació catalana les dues menes de síl·labes accentuades o tòniques que poden correspondre als temps forts de la versificació quantitativa grega:

☞ síl·laba lexicalment àtona (o bé, rares vegades, amb accent lexical segon de paraula composta) accentuada només amb un accent secundari o de suport, temps marcat equivalent a una llarga dotada d'ictus (temps fort) de la mètrica clàssica.

Sobre una utilització d'alguns accents secundaris potser forçada, *vid.* més endavant les consideracions finals, amb les notes 38 i 39. Vegeu, endemés, tocant a l'accent secundari o de suport en general, però interpretat sobretot com a element de l'elocució (del model d'execució), Salvador OLIVA, *Mètrica catalana*, ps. 54 i 146; *id.*, *Introducció a la mètrica*, ps. 44, 98-100 i 102 (o ed. de 1988, ps. 44, 102-103 i 105-106).

la llargària del vers, i en subratllen l'estructura sense trencar-lo. Resulten, doncs, elements constitutius de validesa rítmica i musical, els quals simultàniament exerceixen la funció suplementària de facilitar, amb la segmentació recitativa, una transmissió del discurs poètic als oients adequada al sentit, clarament significativa i entenedora.¹⁶

La distribució de cesures i dièresis respon a la que en els hexàmetres homèrics de fet es dona, naturalment sense que hi hagi una conformitat mimètica vers per vers. En Homer tots els peus o metres, si bé el sisè sembla ser-ho menys, són aptes per a rebre cesures. La cesura masculina (després d'un temps fort) esdevé més comuna en el peu tercer (on resulta posterior al cinquè mig peu; pentemímera o semiquinària), el segon (on resulta posterior al tercer mig peu: triemímera o semiternària) i el quart (on resulta posterior al setè mig peu: heptemímera o semiseptenària). La cesura femenina (després de síl·laba breu, integrant d'un temps feble), impossible en el peu sisè, és molt rara al quart especialment (heptemímera femenina o trocaica),¹⁷ però, en canvi, esdevé freqüent al tercer (pentemímera femenina o trocaica).¹⁸ L'única dièresi evitada, perquè dividiria l'hexàmetre en dos hemistiquis iguals, és la tercera (entre els peus tercer i quart); la més habitual és la quarta (entre el peu quart i el cinquè), anomenada bucòlica, ja que fou molt usada pels poetes bucòlics alexandrins.¹⁹

D'acord amb aquesta concepció clàssica, en efecte, Riba utilitza les pauses mètriques de l'hexàmetre català²⁰ i, com Homer, a cada vers almenys en disposa

16. Pel que fa a la concepció de «cesura» en català modern, *vid.* la nota 20.

17. La qualificació de «trocaica» és descriptiva: la cesura femenina talla el dàctil entre les dues breus i queda situada, per tant, després d'un troqueu (—v|v). D'altra banda, cal anotar que la raresa de la cesura trocaica al quart peu s'explica a través d'una norma restrictiva descoberta per G. Hermann (denominada *zeugma de Hermann*), segons la qual es defuig en l'hexàmetre que hi hagi final de paraula en la primera breu del quart peu dàctil.

18. *Vid.*, entre altres especialistes homèrics que podrien citar-se, W. B. STANFORD, *The Homeric Hexameter*, dins *The Odyssey of Homer*, I (Londres 1984/² 1959), ps. LXXXII-LXXXVI; i Luis Gil, *El verso épico*, dins *Introducción a Homero*, I (Barcelona 1984/Madrid 1963), ps. 183-195. Ambdós autors esquematitzen i aclareixen, oferint-ne exemples, les nombroses possibilitats esmentades de col·locació de les cesures en l'hexàmetre homèric. Ara bé, L. Gil (ps. 188-189) no recull l'existència de cap cesura al sisè peu; W. B. Stanford (p. LXXXIV), per contra, afirma (i ho exemplifica) que és un fet possible, encara que insòlit; al capdavant, tots dos coincideixen pel que fa a la resta de les cesures masculines. Altrament, pel que fa a les femenines, L. Gil només considera en els seus esquemes les dels peus primer i sobretoç tercer, bé que després no en descarta explícitament cap de les altres quan comenta la molt escassa presència de la cesura heptemímera trocaica, singularment eludida (*vid.* el mencionat *zeugma de Hermann*), però no pas per això totalment exclosa dels versos d'Homer; W. B. Stanford, en canvi, accepta d'entrada la possibilitat de la cesura femenina en els diversos peus (llevat, és clar, del sisè), bo i destacant alhora que és principalment preferida al peu tercer i resulta, al contrari, molt estranya al quart. Val a dir, doncs, que les conclusions d'ambdues anàlisis són, en definitiva, ben concurrents en el tema de les cesures.

19. *Vid.* els autors i els llocs citats a la nota anterior; ensems amb les cesures, exposen igualment les possibles dièresis homèriques i llur relativa importància. Els seus parers són aquí coincidents gairebé en tots els detalls.

A més, relativament a l'hexàmetre en els diversos períodes de la literatura grega clàssica, amb la seva estructura marcada per l'ús de les cesures (i dièresis), *vid.* M. L. WEST, *Greek Metre* (Oxford 1982), ps. 35-39, 152-157, 177-180; amb el glossari final (ps. 191-201).

20. Arran de l'actitud apuntada, s'ha de tenir present que el fenomen de la pausa mètrica (la qual, simplificant, podem designar amb el terme genèric de «cesura») resulta entès de maneres distintes segons les llengües i les èpoques; així, en català modern, se la concep amb unes característiques molt semblants a les de la frontera de vers; és un tall, doncs, que «admet síl·labes addicionals que no afecten el recompte» (S. OLIVA, *Mètrica catalana*, p. 115; *cf.* ps. 113-116 i, també, *Introducció a la mètrica*, esp. p. 58). Malgrat això, però, en l'adaptació de l'hexàmetre Riba no configura pas les pauses mètriques d'una tal forma, sinó

una, normalment pentemímera (masculina o femenina) o bé de vegades heptemímera; pot anar acompanyada d'altres (una o més), que, essent ella la principal, fan aleshores de complementàries o secundàries. Ara, no obstant l'esmentada fidelitat al sistema de cesures i dièresis del poema original, tanmateix Ribba es permet d'introduir-hi petites innovacions. Pretén d'obtenir la possibilitat d'una major varietat i fluïdesa en la labor de composició, procurant alhora de no modificar les funcions rítmica i distintiva pròpies de les pauses dins l'hexàmetre; així, sense forçar gens la coherència de l'estructura homèrica, li és factible d'expressar-se més lliurement en català. Les principals innovacions són dues. La primera consisteix a fer una mica més habituals, tot i que el nombre resulta encara reduït, uns tipus de cesures que en Homer es troben només com a rareses: la cesura heptemímera, i també la triemímera, femenines o trocàiques. La segona es limita a dur a terme, considerant-los admissibles, alguns casos de fusió en una sola síl·laba o sillabació (realitzada amb elisió o bé amb sinalefa) en qualsevol mena de cesures, les femenines preferentment.

He triat diversos exemples d'ambdues innovacions; en cada hexàmetre tan sols indicaré les pauses mètriques precises que vull posar en relleu, malgrat que el vers, a més, en pugui tenir d'altres.²¹

a) Hexàmetres amb cesura triemímera o heptemímera trocàiques.

Triemímera:

1. Ī mīrānt-lā, | Tēlēmāc cōmpōstāmēt vā rēspōndrē (1, 213; p. 30a)
2. Ānticlēā, | lā fillā dēl tān māgnānīm Āutōlīc (11,85; p. 196a)

Heptemímera (el vers 5, i encara el 4, també amb una de triemímera, igualment femenina o trocàica):

3. Mēntrē Pērimēdēs i Eurīlōc | āguāntēn lēs vīctīmēs (11,23; p. 194a)
4. que ērā un cōntīnū | mēnjār † bēurē; | pērō nō tēnā (18, 3; p. 316a)
5. ī l'ēscōllīrēn | ā honōr d'Ālcīnōus, | jā que ēll cōmāndāvā (7, 10; p. 125b)

b) Hexàmetres amb un cas de sillabació coincident amb una cesura triemímera, pentemímera o heptemímera (masculines o bé femenines).

Triemímera (la dels versos 7 i 8 és femenina o trocàica):

6. cōm ārā jō; | i sōn ēls dēus que ēns hān d'ātōrgār l'ōpūlēnciā (18, 19; p. 316c)
7. sēnsē † clāpā, | el quē mēs ā lēs nōstrēs rāmādēs llūēixī (11, 33; p. 194b)
8. dē lā grān sālā, | amb rēmōr; i āquēll sōn dōlç vā dēixār-lā (18, 199; p. 322b)

Pentemímera (la dels versos 11 a 14 és femenina o trocàica; a part, el vers 10 té dièresi bucòlica i el 14 és un hexàmetre espondaic):

9. tāl vīnguēs ā trāctā' | amb ēls gālānts āquēixōs Ūlīssēs (1, 265; p. 31c)

que, encara en aquest aspecte, segueix el model clàssic (amb les diferents cesures i dièresis especificades), ja que es tracta d'uns elements de la versificació estretament enllaçats amb tota la resta.

21. Quant a les cesures i dièresis en general i, en particular, sobre les innovacions introduïdes per Ribba, cal assenyalar finalment que constitueixen un dels assumptes mètrics de la versió ribiana que convindria continuar examinant per tal d'escatir-ne millor els tipus usats en concret i les respectives combinacions i freqüències.

D'altra banda, s'ha d'advertir que faré sistemàticament les citacions segons la numeració dels hexàmetres grecs, ja que Ribba no numera els seus; ara bé, per facilitar-ne la localització, hi afegiré la pàgina (acompanyada de *a*, part de dalt; *b*, part del mig; *c*, part de baix) de la ja referida edició manual de l'any 1953.

10. *Ĭ mēs fēlīç quē nīngū | en lă sēva ānīmă, || l'hōmē quē fācī* (6, 158; p. 119a)
11. *Ĭ vā estāblīr-lōs ā Esquēriă, | allūnyāts dēls hūmāns fārīners* (6, 8; p. 114b)
12. *āns ēs dē mōlt lă primēră. | Aixō tēu ēs jōc! Bōn cōrātġē* (8, 197; p. 142b)
13. *quē s'ēstā callādă | al cōstāt dē lă sāng ĩ nō gōsă* (11, 142; p. 197c)
14. *Ĭ, mēdītānt ūna āstūciă, | els dīguē l'ēnginyōs Ūlīssēs* (18, 51; p. 317c)
- Heptemimera* (els versos 16 i 17 tenen sillabació també en la possible cesura pentemimera; les cesures indicades dels versos 17 a 19 són femenines o trocaïques):
15. *i ēll tōt sōl, frētūrōs dē tōrnă' | i dē l'ēspōsă, el tēnă* (1, 13; p. 23a)
16. *l'ābīsmē grān, cār āixī | els hō dōnă | El quī sōrōllă lă tērră* (7, 35; p. 126b)
17. *fēs tānt dē tēmps quē s'ēstāvă | a lă pōrtă; | i prōp d'ēllă atūrānt-sē* (1, 120; p. 26c)
18. *īmmōlārē ună vācă bāçivă, | i sēră lă mēs bellă* (11, 30s.; p. 194b)
19. *Sī, el que ēs ēn tōt āixō, mă fīllă, | has pārlāt cōm ēsquēiă* (18, 170; p. 321b).

II

En segon lloc, exposaré un nou grup de criteris de més difícil observació directa com a tals, i no reconeguts per Riba explícitament en cap de les dues edicions, tot i que a la primera comenta i intenta altrament justificar algun dels fenòmens externs que en deriven. N'explicaré el contingut i oferiré estadístiques de llur aplicació. A més, procuraré discernir fins a quin punt són acceptables en el marc d'una adaptació de l'hexàmetre homèric.

Prèviament, presento aquí un doble quadre estadístic general,²² al qual aniré fent referència a mesura que els diferents temes per tractar ho requereixin.

1. *Substitució del primer dàctil per amfibrac*

Com diu molt encertadament Eduard Valentí, l'«única coacció seriosa és, en català, la necessitat de començar el vers per síl·laba tònica, atesa la gran quantitat de partícules àtones que tenen el lloc natural al començament de l'oració o dels membres d'aquesta (articles, preposicions, conjuncions). De la solució que hom doni a aquest problema dependrà en gran part la fesomia de l'hexàmetre català».²³ De fet, gairebé la meitat dels hexàmetres (48,23 %: 35,13 % + 13,10 %) de la segona versió ribiana de l'*Odissea* tenen la síl·laba inicial lexicalment àtona o bé no realitzada amb accent fonètic màxim. La majoria d'aquestes síl·labes (35,13 %) són lexicalment àtones i accentuades només amb un accent fonètic de recolzament o secundari; la resta (13,10 %) són totalment àtones o, almenys, fonèticament no accentuades si és que els pertoca accent lexical.

Davant d'aquestes dades, pot semblar que Riba s'avé a resoldre el proble-

22. Vegeu la plana següent. S'hi consideren només els cants esmentats anteriorment (vid. les notes 7 i 8).

23. Eduard VALENTÍ, *Els clàssics i la literatura catalana moderna*, p. 106.

ma de la inevitable abundància en català de síl·labes àtones inicials, amb la dificultat conseguint de dotar-les a totes d'accent secundari, optant adesiara per una anacrusi o preludi, és a dir, decidint-se per la senzilla i poc compromesa solució de deixar al principi una síl·laba fora de compàs en aquells versos que no pugui arranjar altrament; a part, vindran després els sis accents pertanyents als sis metres normatius. La llàstima és que una tal solució resulta més aviat dolenta i netament inadequada: si bé en alguns versos clàssics hom pot considerar corrent un preludi fora de compàs o una base prèvia i de lliure mesura, en l'hexàmetre això no és admès de cap manera; a més, encara que s'accepta l'ús opcional de l'anacrusi en la mètrica accentual catalana, esdevindria certament impropï que respecte a aquest punt se seguís, amb una freqüència relativament tan gran (d'un 13 %), la facilitat permissiva de models generals de l'àmbit proper, bo i descurant llavors l'exigència del model singular que ens forneix l'original homèric.

Malgrat l'aparença de les dades descrites, un examen més detingut de la segona traducció odissenca demostra, però, que Riba aconsegueix evitar la fàcil i gens adient solució de l'anacrusi comentada. En efecte, sense violentar l'economia expressiva de la nostra llengua ni minvar-ne la fluïdesa, ja que, com hem vist, no s'està d'usar les àtones inicials que convingui, resol tanmateix la situació incòmoda apuntada abans no deixant realment síl·labes a part o elements fora de compàs a principi de vers, tot mantenint alhora, amb exactitud, el ritme ternari-binari propi de l'hexàmetre. L'hàbil mitjà que li permet d'obtenir-ho es limita a un recurs enginyós, que reclama només una mica d'atenció suplementària al moment de compondre; es tracta d'admetre la substitució del primer-peu dàctil (-uu) per amfíbrac (u-u), és a dir, de considerar acceptable una inversió accentual entre les dues primeres síl·labes del peu inicial del vers.²⁴ No vull entrar aquí en el tema de la legitimitat d'una tal opció ribiana perquè hi haurà ocasió de fer-ho després, sinó que tan sols passaré a aportar d'antuvi les proves que palesen suficientment l'efectiva presència d'aquest criteri a la segona versió de l'*Odíssea*.

a) La configuració d'algun hexàmetre concret resulta inequívocament significativa de la vigència real del criteri mencionat. Així, per exemple:

mīrā' el sēu fill ā lā cārā ni ūn mōt sōlāmēnt ādrēčār-lī (11, 143; p. 197c)

La col·locació de l'apòstrof en comptes de la r muda, que obliga a realitzar la sillabació o fusió en una sola síl·laba (mitjançant sinalefa o elisió) de la vocal final de l'infinitiu amb la de l'article,²⁵ només s'explica si es pretén d'evitar la seqüència inicial u-uu-uu (anacrusi més dos dàctils), i se'n vol disposar una altra de més adequada: u-u-uu, la qual comprèn, de fer en primer lloc un amfíbrac.²⁶

24. Aquesta inversió podria interpretar-se com un fenomen comparable a l'anàclasi de la mètrica clàssica, consistent en un canvi de lloc entre una síl·laba breu i una síl·laba llarga.

25. Cal subratllar que la principal i gairebé única modificació gràfica utilitzada per Riba a la segona edició és la supressió de la r final muda. La duu a terme relativament sovint, amb la complementària addició eventual d'un accent i la necessària col·locació de l'apòstrof, sempre que jutja imprescindible d'efectuar en un context determinat la sillabació de les vocals que l'esmentada consonant externament separa. Esdevé un dels pocs indicis clars i segurs que permet de fixar algunes escansions altrament dubtoses.

26. Certament hom podria allegar, com a explicació, simplement la voluntat ribiana de restringir el nombre màxim de síl·labes de l'hexàmetre català a un límit de disset, cosa que s'aconseguiria component almenys un espondeu (*vid.* la nota 27) a continuació de l'aparentment acceptada anacrusi; ara bé, val a dir que una tal argumentació no resulta gens coherent ni té cap mena de base provatòria. En efecte, convé recordar d'entrada que en la mètrica

nombre de versos	síl·laba inicial amb accent de recolzament		síl·laba inicial totalment àtona				hexàmetre espondeic		hexàmetre esdrúixol		hexàmetre agut	
		%	primer peu amfíbrac	segon peu amfíbrac	%	%	cinquè peu espondeu	%	sisè peu dàctil	%	sisè peu iambe	%
1, 1-444	443	142 32,05	58	13,09	--	--	1	0,22	4	0,90	13	2,93
6, 1-331	333	109 32,73	69	20,72	--	--	4	1,20	1	0,30	9	2,70
7, 1-347	350	114 32,57	67	19,14	3	0,85	9	2,57	2	0,57	10	2,85
8, 1-586	588	236 40,13	75	12,75	--	--	8	1,36	4	0,68	8	1,36
11, 1-640	643	222 34,52	63	9,79	2	0,31	3	0,46	9	1,39	7	1,08
18, 1-428	429	156 36,36	33	7,69	2	0,46	8	1,86	6	1,39	17	3,96
total	2786	979 35,13	365	13,10	7	0,25	33	1,18	26	0,93	64	2,29

nombre de versos	primer peu dàctil			primer peu espondeu			primer peu amfíbrac				
		segon peu dàctil	segon peu espondeu		segon peu dàctil	segon peu espondeu	dàctil	segon peu espondeu	amfíbrac		
1, 1-166	166	74	47	27	71	63	8	21	12	9	--
6, 1-165	166	73	46	27	55	52	3	38	30	8	--
7, 1-165	167	76	52	24	57	51	6	34	19	14	1
8, 1-166	167	75	51	24	72	69	3	20	11	9	--
11, 1-166	167	85	47	38	59	51	8	23	9	13	1
18, 1-166	167	82	54	28	75	73	2	10	5	4	1
total	1000	465	297	168	389	359	30	146	86	57	3

b) En comparació dels percentatges d'espondeus i dàctils dels dos primers peus de la resta d'hexàmetres, els percentatges respectius dels hexàmetres que comencen amb àtona seguida de tònica revelen clarament que les tres síl·labes inicials d'aquests versos (υ-υ) són efectivament considerades com un metre equivalent al dàctil i no com una suma d'anacrusi i espondeu.²⁷

En efecte, si la primera síl·laba àtona fos una anacrusi, hauríem de trobar després d'aquesta, aproximadament, els mateixos percentatges de primers peus que es donen en els altres casos:²⁸

de dàctils, el 54,44 % (465 / 465+389)

d'espondeus, el 45,55 % (389 / 465+389).

Però, en canvi, hi trobem gairebé el 100 % (exactament, el 97,94 %: 143 / 146) d'espondeus, després de la pretesa anacrusi.

I hauríem de trobar-hi també, aproximadament, els mateixos percentatges de segons peus que es donen en els altres casos o bé en general:

de dàctils, el 76,81 % (297+359 / 465+389) o bé el 74,2 % (297+359+86 / 1000)

d'espondeus, el 23,18 % (168+30 / 465+389) o bé el 25,8 % (168+30+57+3 / 1000)

per no gosar demanar uns percentatges de segons peus semblants als que es donen en els altres casos (o fins i tot en general) quan el primer és (o podria considerar-se) precisament un espondeu:

de dàctils, el 92,28 % (359 / 389), o bé, el 83,64 % (359+86 / 389+143)

d'espondeus, el 7,71 % (30 / 389), o bé, el 16,35 % (30+57 / 389+143).

En canvi, hi trobem els següents percentatges:

de dàctils, el 58,9 % (86 / 146)

d'espondeus, el 39,04 % (57 / 146), o bé, el 41,09 % (57+3 / 146)

percentatges que, justament, s'apropen molt als percentatges de segons peus que es donen quan el primer peu és (o podria considerar-se) un dàctil:

de dàctils, el 63,87 % (297 / 465), o bé, el 63,46 % (297 / 465+3)

d'espondeus, el 36,12 % (168 / 465), o bé, el 36,53 % (168+3 / 465+3).

Crec que el conjunt de les dades aportades posa de manifest a bastament que Riba no fa servir la síl·laba àtona inicial com una anacrusi, sinó que, seguida de tònica i àtona, l'empra com a part integrant d'un amfíbrac, metre inicial del vers que és tractat com si fos un dàctil perquè n'esdevé el substitut oportú.

accentual no cal que acompleixi cap funció peculiar el nombre de síl·labes de cadascun dels versos (cf. S. OLIVA, *Mètrica catalana*, ps. 133-141, esp. p. 133; *Introducció a la mètrica*, ps. 83-90, esp. p. 86 [ed. de 1988, ps. 85-92, esp. p. 88]); sobretot, sens dubte, si s'usa opcionalment l'anacrusi, com seria el cas del supòsit que es comenta. Endemés, Riba no al·ludeix mai enlloc a aquesta possible restricció i, de fet, en la pràctica compositiva no s'hi sotmet pas, no sols a la primera versió, sinó tampoc a la segona, de la qual, a tall d'exemple, cito l'hexàmetre següent de divuit síl·labes:

ǃ vān tǃrār-li ā l'ēspāllā un ēsplēndīd māntēll i unā tūnicā (8, 455; p. 150b)

A part, la majoria (més dels dos terços) dels versos que presenten la seqüència inicial examinada (υ-υ) tenen setze síl·labes o menys. I, en darrer terme, en el cas concret de què partim (11, 143), hi havia altres solucions a l'abast (potser substituir «solament» per «tan sols» o «només», o bé «a la cara» per «de cara») si Riba hagués volgut únicament no superar el nombre de disset síl·labes en l'hexàmetre.

27. Exactament, -υ representa un troqueu, però a l'hexàmetre la successió de tònica i àtona és en realitat un espondeu. *Vid.* la nota 10, on s'indiquen com a signes més precisos de l'espondeu els següents: - +.

28. Vegeu la segona part del quadre estadístic que he presentat més amunt.

2. Substitució dels dos primers dàctils per amfíbracs

En establir aquest criteri, atesa la coherència interna de la labor del traductor a la segona versió de l'*Odíssea*, parteixo de la seva sistemàtica no utilització com a anacrusi de la primera síl·laba totalment àtona de l'hexàmetre.

Així, després d'haver constatat que calia considerar el començament $\upsilon - \upsilon$ (seguit gairebé sempre de tònica) com un amfíbrac equivalent al dàctil, hem d'arribar també a la mateixa conclusió i ampliar-ho encara al segon peu per motius semblants i complementaris si resulta que les tres síl·labes descrites duen a continuació, en lloc de la tònica habitual, una síl·laba àtona, la qual, naturalment, comporta la successió de tònica i àtona darrere seu. És a dir, la seqüència inicial $\upsilon - \upsilon\upsilon - \upsilon$ (que es dona poquíssimes vegades i va altrament seguida sempre de síl·laba tònica), crec que cal interpretar-la, en connexió amb el criteri d'abans, no com una anacrusi més dàctil i espondeu, sinó com a dos amfíbracs que substitueixen els dos primers dàctils.

En aquest cas, tanmateix, no hi ha arguments positius per defensar-ne la vigència com en el cas del criteri anterior. Podem simplement inferir que es deu tractar d'una esporàdica extrapolació de l'esmentat criteri precedent en un nombre molt reduït d'hexàmetres (7 entre els 2.786 versos examinats: el 0,25%), extrapolació més coherent amb el conjunt de l'obra que no pas ho seria el fet d'haver de recórrer aquí, qualificant-ho aleshores d'excepció o llicència, a l'acceptació d'una anacrusi quan no hem deixat de comprovar que arreu ha estat evitada amb cura. A més, s'acorda perfectament amb el nou criteri proposat una circumstància damuntada: la setena síl·laba dels versos alludits és sempre tònica, amb la qual cosa s'exclou, almenys, la possibilitat de considerar aquestes set primeres síl·labes com a dos dàctils posteriors a una suposada anacrusi.²⁹

Els set hexàmetres a què estic fent referència són els següents:

1. Tāls ērēn ēls dōns jōcūnds dēls dēus ā lā cāsā d'Ālcīnōus (7, 132; p. 129b)
2. ¿d'ōn ēts, dē quīns hōmēs? ¿Quī t'hā dōnāt lēs rōbēs āquēstēs? (7, 238; p. 132b)
3. hāvīā mānāt Ārētē dēls brēōs blāncs ā lēs dōnēs (7, 335; p. 135b)
4. Tīrēsīās, āixī m'hō tenēn ēls dēus flāt pēr vēntūrā (11, 139; p. 197c)
5. o āquī; i dēl viātge, āls dēus i ā vōsāltrēs ēn dēixō lā cūrā (11, 332; p. 203c)
6. Eurīnōmē, ārā el cōr ēm tē un dēsīg quē ignōrāvā (18, 164; p. 321b)
7. I Eurīnōmē, lā intēndētā, vā dīr-lī llāvōrs ēn rēspōstā (18, 169; p. 321b)

Com es pot observar, el ritme accentual resulta molt explícit i no s'hi presenten dubtes d'interpretació, si no és, potser, pel que fa a la col·locació de l'únic accent secundari que hi apareix, el segon del vers citat en darrer lloc.³⁰ Són uns clars exemples de l'aplicació d'un criteri que al capdavall esdevé només un lògic i senzill complement del criteri anterior.

29. D'una manera semblant al que abans s'ha dit (*vid.* la nota 26), la raó que en els casos comentats la setena síl·laba sigui tònica, no té cap sentit buscar-la en una possible intenció de Ribà de restringir el nombre màxim de síl·labes que integren l'hexàmetre català a un límit de disset, a base de fer, si més no, el segon metre espondeu després de la pretesa anacrusi o preludi fora de compàs. A més dels arguments allí exposats, ara solament cal precisar que quatre dels set versos de què tractem tenen setze síl·labes, un en té quinze i només n'hi ha dos que n'incloguin disset (11, 332 i 18, 169).

30. Naturalment, es podria defensar que un tal accent secundari anés sobre l'última síl·

3. L'hexàmetre esdrúixol

Podem anomenar així l'hexàmetre que té el sisè peu dàctil, en lloc d'espondeu o troqueu. El percentatge de la seva presència a la segona edició de l'*Odissea* és petit (d'un 0,93 %), superior al dels hexàmetres amb els dos primers peus amfíbracs (d'un 0,25 %) i inferior al dels hexàmetres espondeïcs (d'un 1,18 %); és, doncs, un fet poc freqüent.

S'ha d'advertir que, tractant-se de l'adaptació d'un model clàssic al català, la circumstància descrita no és irrellevant, com ho és a la mètrica catalana tradicional, en la qual no té importància ni tan sols entra en el recompte d'un vers el nombre de síl·labes àtones (una, dues, tres o cap) que segueixen l'última tònica.³¹ Tal com s'ha dit abans, concretament a l'hexàmetre és normativa, en canvi, la presència d'una sola síl·laba àtona després de la sisena tònica. Riba se sotmet gairebé sempre a aquesta exigència, però no s'està d'acceptar una segona síl·laba àtona final quan, per motius expressius o perquè li ho demana el contingut del text, creu convenient acabar el vers amb un mot esdrúixol.³² És a dir, admet com a criteri vàlid en la composició de l'hexàmetre català la substitució esporàdica del darrer espondeu o troqueu per dàctil, criteri la legitimitat del qual més endavant hi haurà oportunitat d'abordar.

Tanmateix, cal precisar finalment que no considero com a casos d'aplicació d'aquest criteri els hexàmetres amb una paraula a la fi que, tot i ser gramaticalment esdrúixola, presenta fluctuacions en la seva pronunciació i és usada per molts com a plana, cosa que permet al poeta de fer una tria entre ambdues possibilitats d'interpretació. Em refereixo als mots esdrúixols que, després de l'accent, inclouen un hiat de les vocals *i* o *u* (sobretot *i*) amb una altra vocal posterior, però que, per sinèresi, pot pronunciar-se com un diftong creixent.³³ He deixat de banda aquests casos alludits no d'una manera simplement intuïtiva, sinó perquè he comprovat que Riba opta normalment per la síllabació, i

laba d'*Eurínome*; llavors en aquest hexàmetre s'aplicaria el criteri precedent: sols hi hauria el primer amfíbrac. Em sembla preferible, però, la lectura mètrica que he fet perquè destaca més el valor expressiu de l'apocòpsa *la intendenta*, separada entre comes. En canvi, en un altre vers de característiques comparables m'he decantat per la solució contrària i, per això, no l'he inclòs a la llista:

lă súplică, si ágăfănt pels gēnōlls lă gēntil criătūră (6, 142; p. 118c)

Crec que posar l'accent secundari sobre l'última síl·laba de *súplica* dona més unitat a l'inici de la frase següent, la qual unitat, per contra, pot quedar afeblida amb un accent secundari sobre la primera síl·laba d'*agafant*. Amb tot, és obvi que aquesta segona col·locació de l'accent també és defensable. Si hom la considera més a propòsit, doncs, haurà d'incloure a la llista anterior l'hexàmetre acabat de citar, cosa que tanmateix deixa gairebé tots els percentatges iguals. Convé afegir, finalment, que no he trobat cap més vers susceptible de doble interpretació mètrica amb repercussió sobre el tema que ens ocupa.

31. Vid. S. OLIVA, *Mètrica catalana*, ps. 1 (nota 1), 76 (i nota 8), 114-116, 138. Vid. també, més amunt, la nota 20.

32. Mot esdrúixol, o bé formació verbal esdrúixola a causa dels pronoms febles sufixats. Dels 26 hexàmetres esdrúixols apareguts entre la mostra indicativa de 2.786 versos, en onze casos es tracta de noms propis (*Penèlope*, nou vegades, *Mermèrida* i *Iàsida*, una vegada); en dotze casos, de noms comuns (*túnica*, cinc vegades; *llàgrimes* i *llàstima*, tres vegades; *víctimes*, una vegada); i, en els tres casos restants, d'un adjectiu (*esplèndida*), d'una forma verbal simple (*sàpigues*) i d'una altra amb sufixos (*torbar-se-li*).

33. Cf. S. OLIVA, *Mètrica catalana*, ps. 28-32, bé que no parla de paraules esdrúixoles, en les quals val a dir que, a causa de la força de l'accent anterior al hiat, la fluctuació és més manifesta, amb una preferència pràctica per la síllabació.

no imposa mai el hiat, quan el fenomen exposat ocorre en mots que no es troben al final de l'hexàmetre.³⁴

4. L'hexàmetre agut

És l'hexàmetre que té l'última síl·laba tònica. Aquest fet es dona relativament amb poca freqüència (en un 2,29 % dels versos), freqüència nogensmenys superior a la dels hexàmetres espondàics i a la dels hexàmetres esdrúixols de què s'ha tractat abans.

Ateses les exigències de l'adaptació al català d'un model de la mètrica clàssica, una tal absència de la síl·laba àtona que pertoca després del sisè accent, malgrat resultar comparable per la seva importància a la presència de les dues síl·labes àtones finals analitzada al criteri anterior, val a dir d'entrada que esdevé molt sorprenent perquè aparentment trenca el ritme singular, binari-ternari, propi de l'hexàmetre. En aquest sentit, doncs, el criteri ribià que ens ocupa es fa bastant difícil d'interpretar i no sembla que se'l pugui considerar com a prou acceptable.

El mateix Riba era conscient de la mencionada dificultat; per això, intenta justificar, a la primera edició, l'existència dels hexàmetres aguts amb el recurs d'un encavallament mètric o bé amb la força de l'accent final.³⁵ A la segona

34. En efecte, sense pretendre ser exhaustiu, heus aquí una selecció prou àmplia que ens mostra com a mig vers procedeix Riba davant d'aquest fenomen:

paraules en què la síllabació és l'opció triada pel poeta:

astúcia (18, 51; p. 317c)
bèsties (11, 35; p. 194c)
exèquies (11, 54; p. 195a)
Esquèria (7, 79; p. 127c)
Feàcia (6, 298; p. 123b)
glòria (8, 74; p. 138b / 8, 147; p. 140c)
gràcia (8, 19; p. 136c / 11, 341; p. 204a / 18, 298; p. 325b); *gràcies* (18, 114; p. 319c)
núvies (11, 38; p. 194c)
pàtria (11, 359; p. 204b)
ràbia (11, 103; p. 196c)
reverència (8, 480; p. 151a)
Tirèsias (11, 50; p. 195a / 11, 89-90; p. 196b / 11, 139; p. 197c / 11, 150 i 165; p. 198 a i b / 11, 479; p. 208a)
violència (11, 296; p. 202b)

paraules en què la síllabació és l'opció preferible que ens proposa el poeta:

bèsties (11, 21; p. 194a); amb la síllabació el primer peu és amfíbrac, però amb el hiat caldria suposar que hi ha anacrusi
Hàlios (8, 19; p. 139c); amb el hiat caldria suposar que hi ha dièresi tercera

paraules en què les dues opcions són igualment possibles:

Fúries (11, 280; p. 202a)
Tirèsias (11, 32; p. 194b)

paraules en què el hiat és l'opció preferible que sembla proposar-nos el poeta, però on és perfectament possible la síllabació:

àuries (1, 142; p. 27b / 8, 285; p. 145a); amb la síllabació l'hexàmetre esdevé espondàic
tèbia (7, 266; p. 133b); amb la síllabació s'ha d'evitar la normal sinalefa amb l'*en* posterior o bé l'hexàmetre esdevé espondàic.

35. És a dir, «compensant la síl·laba que manca amb les síl·labes àtones inicials del vers següent» o bé «compensant-se potser amb una pausa que la veu fes en acabar el vers»,

edició, en canvi, a part que redueix al petit percentatge esmentat més amunt (d'un 2,29 %) l'extraordinari nombre d'hexàmetres aguts que en la primera versió havia compost,³⁶ deixa de justificar-los explícitament i tan sols reconeix en general que, bo i cercant més aproximació a l'àmbit i al ritme de l'estil homèric, de tota manera no ha dut el rigor a ultrança en la seva fidelitat a l'hexàmetre, ara molt més ajustada: «per salvar valors més urgents, no he defugit mai que el meu vers s'organitzés, dins uns certs límits, "a la bàrbara" o segons tot el que la magnífica intensitat dels nostres accents permet i compensa».³⁷ Sens dubte, aquestes darreres paraules de Riba, per més que no siguin molt concretes, poden ajudar-nos precisament a trobar una via d'interpretació del fenomen mètric que estem examinant, tot comparant-lo amb alguns dels fenòmens vistos anteriorment. Deu venir a dir-nos que la força de l'accent *permet* que soni a la fi gairebé com un mot pla un mot esdrúixol, tal com realment sonen d'aquesta manera els mots esdrúixols amb el hiat abans comentat, que esdevé diftong. I deu també voler fer-nos descobrir que la força de l'accent *permet* i *compensa* la inversió o *anàclasi* que transforma alguns dàctils inicials en amfíbracs i, com a cas equiparable, aquella altra que pot transformar certs troqueus (-υ) finals en iambe (υ-), amb la simple modificació afegida que el cinquè peu haurà de passar a ser aleshores un espondeu en lloc d'un dàctil. En definitiva, doncs, l'efectiva vigència a la segona versió de l'*Odissea* dels darrers criteris examinats sense que Riba altrament ens en presenti l'abast i el contingut, però alhora acompanyada, si més no, del seu citat comentari general, crec que ens convida a poder definir l'últim criteri ribià com l'admissió de la substitució de l'espondeu o troqueu finals per iambe, solament les escasses vegades que la intensitat expressiva sembla demanar-ho. És a dir, es pot afirmar, per tant, que la rara seqüència final de tònica, dues àtones i tònica no ha de mesurar-se com un dàctil i a continuació només una síl·laba tònica conclusiva, sinó que resulta equivalent a espondeu més iambe (-+υ-).

Entès d'aquesta manera, comparativament defensable en el marc de la segona traducció odissenca de Riba, el criteri esdevé llavors coherent i respectuós envers el ritme binari-ternari que comporta l'hexàmetre. Amb tot, certament, s'ha de convenir que una tal interpretació del fet que analitzem no és l'única possible; ara bé, penso que té prou versemblança i consistència perquè al capdavall se la consideri preferible a d'altres interpretacions.

Fins aquí els vuit criteris que Riba efectivament va seguir en compondre la segona versió de l'*Odissea*, dels quals, com ja s'ha indicat, el sisè i el vuitè (II, 2 i 4) són els únics en què podria oferir-se alguna descripció del fenomen mè-

(C. RIBA, *Odissea*, I, Barcelona [1919], p. 13). Ara bé, s'ha de precisar, en primer lloc, que l'encavallament mètric, o la *sinafia* (continuitat mètrica), és inadmissible entre hexàmetres. D'altra banda, aquí Riba incorre en una contradicció, tal com E. VALENTÍ observa (*Els clàssics i la literatura catalana moderna*, ps. 111-112) en comentar tot el paràgraf ribià on es troben les afirmacions damunt citades, comentari que conclou així: «Aquesta darrera explicació contradia l'anterior descripció de l'hexàmetre homèric; si la pausa final pot compensar la quantitat d'una síl·laba, l'hexàmetre és un vers independent, i no un simple membre o element d'una unitat superior» (p. 112); i, en canvi, justament no es dona la *sinafia* entre unitats mètriques prosòdicament completes (com els versos estíquics o independents, o bé els períodes lírics), sinó que només té sentit dins d'aquestes, entre els propis membres o *cola* i, naturalment, els seus mots respectius.

36. Aproximadament un terç dels hexàmetres de la primera *Odissea* són aguts. Vegeu les estadístiques que en dona E. Valentí i l'examen que fa d'alguns exemples pertinents, tot remarquant, respecte a aquest punt i d'altres, l'esforç fet per Riba a la segona *Odissea* per regularitzar l'hexàmetre (*ibid.*, ps. 113-115; *vid.*, també, ps. 115-119).

37. C. RIBA, *L'Odissea*, p. 14; *cf.* p. 15. Vegeu també, anteriorment, la nostra nota 6.

tric corresponent distinta, però també probablement menys segura, de la que ha estat proposada.

D'altra banda, a l'exposició anterior s'ha parlat sempre de vigència efectiva, tot deixant sistemàticament per al final el tema de la legitimitat de determinats criteris. Ara és el moment, doncs, d'abordar aquest assumpte, és a dir, de mirar de discernir si són uns criteris acceptables dins una adaptació de l'hexàmetre homèric al català. Pel que fa als quatre criteris del primer grup, la seva legitimitat resulta prou reconeguda i manifesta perquè no calgui examinar-la de nou. No obstant això, voldria assenyalar un aspecte que, malgrat respondre a un ús legítim, considero discutible. Em refereixo a una utilització d'alguns accents secundaris que em sembla forçada: quan pertoquen a una paraula que ja té accent fonètic màxim i, sobretot si l'accent secundari és medial, només una àtona separa ambdós accents del mateix mot, secundari i primari.³⁸ En rigor correctes i admissibles, esdevenen sovint incòmodes de marcar amb desimbol·tura i fan el ritme una mica feixuc. Val a dir, però, que no deixa de ser un detall mètric poc rellevant, d'una freqüència realment petita, i al cap i a la fi legítim, com acabo de comentar, en una adaptació basada, tal com és propi de

38. Cenyint-nos a uns tals accents secundaris concrets, deixant de banda l'existència de diversos casos d'aquesta mena a l'inici d'hexàmetre i l'esperable i comprensible absència (perquè la presència hauria exigit hexàmetres que fossin espondàics), en canvi, de casos finals, entre els 2.786 versos analitzats, n'hi ha només 132 que en contenen algun cas medial (és a dir, relatiu al segon, tercer, quart o cinquè accent de l'hexàmetre). Llevat d'un vers, que en conté dos casos, els altres sols en contenen un: es donen, doncs, 133 accents secundaris medials segons de mot i separats del primari corresponent per una sola àtona; aquest nombre equival a un percentatge molt reduït (d'1,19 %), atesa la quantitat total de casos possibles ($2.786 \times 4 = 11.144$). N'ofereixo ara una selecció representativa. Indico la cesura només si és decisiva per a la col·locació de l'accent secundari: quan s'ha d'evitar que esdevingui dièresi tercera en lloc de cesura pentèmmera, o bé quan és millor que sigui cesura triemímera més aviat que dièresi segona.

a) Els únics casos d'accent cinquè (aquí, secundari posterior al primari, i, al mateix vers, amb un altre accent secundari normal) i tercer, respectivament:

1. Cássandrā, quē degōllāvā lā pērfidā Clítēmnēstrā (11, 422; p. 206b)
2. fillā dē Fōrcīs, | ēl cōnsēllēr dē lā mār ĩfēcūdā (1, 72; p. 25a)

b) Alguns casos d'accent segon, de vegades posterior al primari (p.e., el citat en darrer lloc):

3. āls dēus nō mōrīdōrs quē l'āmplē cēl pōssēēixēn? (1, 67; p. 25a)
4. I āmb ēllā Pōsīdō s'ājūntā, i ũn fill ēn vā nēixer (7, 61; p. 127a)
5. quē sēmbllā el bellūguēig dē lēs fūllēs dēl trēmōl āltīvōl (7, 106; p. 128b)
6. ēl fā girāvōltā i dē lā mā fōrçūdā l'āvīā (8, 189; p. 142a)
7. que ēl fill d'Amfītrīō vā espōsā, el dē lā fōrçā māi trīdā (11, 170; p. 201c)
8. bōns jāvēlīnērs † bōns tirādōrs dē sāgētēs (18, 262; p. 324a)
9. āmb Ārtēmis, ēl que és jō, lā fillā dē Zēus pōdērōs (6, 151; p. 118c)

c) Alguns d'entre els nombrosos casos (86: dues terceres parts del total) d'accent quart, de vegades amb un altre accent secundari normal al mateix vers:

10. fillā d'āquēll Ātlānt mālicīōs, quē dē tōtā (1, 52; p. 24b)
11. que ēs ēl viātge d'Ūlīssēs | ēl pācētēnt, pērquē tōrnī (1, 87; p. 25c)
12. ĩ tēnī el sēu hōnōr † gōvērnr-sē lā hisēndā! (1, 117; p. 26b)
13. hōmē nī dōnā, que ēm vē esbalāimēt dē mirār-tē (6, 161; p. 119a)
14. Dīns, s'adōssāvēn āl mur ũns sētīals, bāndā i bāndā (7, 95; p. 128a)

la mètrica accentual, en la intensitat relativa atorgada a les síl·labes del vers.³⁹

Respecte als quatre criteris del segon grup, llur legitimitat sembla dubtosa si es té en compte solament una normativa estricta en la composició de l'hexàmetre. Però si atenem el fet que el mateix Homer adesiara supera, per exigències d'una major fluïdesa en la versificació, l'esmentada normativa almenys en aquells hexàmetres que els especialistes qualifiquen d'anòmals, aleshores esdevé possible de considerar legítims els criteris que ara ens ocupen. En efecte, l'hexàmetre homèric resulta de vegades *müir* (de *méiouros*, «cuacurt»: el sisè peu és un iambe), o bé *làgar* (de *lagarós*, «lax», «prim»: el primer peu, o un de proper, és un troqueu), o bé *acèfal* (el primer peu és un iambe; o un tríbac: tres breus), o, fins i tot, potser podria mesurar-se com a *hipermètric* (amb tres síl·labes al darrer peu).⁴⁰ Malgrat que aquestes anomalies es donen molt poc sovint, la seva sola existència posa en relleu la llibertat compositiva de què, quan cal, pot gaudir l'autor i, consegüentment, l'adaptador en l'elaboració dels versos èpics. Riba fa ús, doncs, d'aquesta llibertat,⁴¹ si bé no ho fa en absolut d'una manera mimètica: opta per realitzar algunes inversions o ampliacions que només en part són comparables a les anomalies trobades en Homer; i, a més, no les tracta com a fenòmens anòmals, sinó que en regularitza la presència incorporant-la i delimitant-la dins els propis criteris normatius. D'altra banda, assegura que sempre es mantingui, com passa també en els versos homèrics alludits, el ritme ternari-binari característic de l'hexàmetre.

En resum, podem concloure, doncs, que els criteris vigents en l'adaptació ribiana de l'hexàmetre homèric al català són uns criteris legítims i coherents que s'ajusten alhora al geni peculiar de la llengua catalana i al model clàssic del qual parteixen. Sens dubte no és l'única mena d'adaptació possible, però s'ha de convenir que, unida a la categoria poètica del llenguatge emprat, esdevé una adaptació d'una qualitat extraordinària i difícilment millorable.

JORDI CORS I MEYA

15. Dèspres, pòsant les còrdes, | prèüdiava un cànt dolç (8, 266; p. 144b)
16. Hèfèstós, l'ínclit pèr obrès, | que allibèrés el déu Àrès (8, 345; p. 146c)
17. les bèsties i pèr la vòra | de l'Oceà fèrèm vià (11, 21; p. 194a)
18. I vaig veure Alomèna, | d'Amfítrio l'èspòsa (11, 266; p. 201c)
19. barrèges i còmbats i assassinats i matànçes (11, 612; p. 212a)
20. i nò vülguis fèr l'amò | dèls foràsters i dèls pòbrès (18, 106; p. 319b)

d) L'únic hexàmetre amb dos casos, accent segon i quart:

21. I fè' una escàmpadissa | dèls pretèndènts pèr les salès (1, 116; p. 26b).

39. Podria afegir-s'hi un altre fenomen comparable, també discutible, però d'una freqüència encara molt més escassa i que, al capdall i pels mateixos motius, pot considerar-se igualment legítim, ni que sigui com a excepció o llicència. Em refereixo a alguns casos en que l'accent secundari ho és per inversió, és a dir, quan substitueix un accent contigu que hauria de ser màxim si el ritme de l'hexàmetre no ho impedis: Per exemple:

torçent una filada color de porpra marina (6, 53; p. 115c)

que vols: és a tocar d'on viu el meu pare honoràble (7, 29; p. 126a).

40. Sobre els hexàmetres anòmals, *vid.*, per exemple, W. B. STANFORD, *op. cit.*, p. LXXXIII, i L. GIL, *art. cit.*, p. 186. *Cf.*, també, M. L. WEST, *op. cit.*, ps. 38-39; amb el glossari final (ps. 191-201).

41. De fet, el mateix Riba pretén justificar a la primera edició concretament els seus hexàmetres aguts, de la manera ja comentada (vegeu-ho anteriorment, amb la nota 35), basant-se, per tal de legitimar-ne la utilització, en la presència en els hexàmetres homèrics de recursos que considera paral·lels als que ell presenta (*vid.* C. RIBA, *Odissea*, I, p. 13).